

БӨГДЕ САНА ІЛІМДЕРІ ОТАРШЫЛДАРДЫҢ МӘДЕНИ ҚАРУЫ РЕТІНДЕ

Аринов Ерлан Кенжебайұлы

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті
философия және мәдениет теориясы кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан

Сана философиялық ұғымдардың бірі. Бұл ұғым философияда объективті шындықты бейнелеудің адамға тән жоғары формасы ретінде түсіндіріледі. Философияда сана ұғымының күн тәртібіне қойылуы сонау ерте замандардан басталды. Философия тарихына үңілсек, сана және материя ұғымдарының қатынасы турасында ойшылдардың үлкен екі топқа бөлінгендігін аңғаруға болады. Оның бірі сананың материядан тәуелсіздігін және оның біріншілігін мойындайтын идеализм ағымы болса, екіншісі керісінше, материяның санадан тәуелсіздігін және оның біріншілігін жақтайтын материализм ағымы еді. Идеалистер мен материалистер арасындағы тартыс философия тарихының өң-бойынан көрінеді. Әлемдегі әр халықтың өзінің дүниеге деген өзіндік көзқарасы болатыны белгілі. Қандай да болмасын халықтың өзіндік ойлау жүйесі, дүниені бейнелеу тәсілі бар. Дүниені, объективті шындықты бейнелеуді сана деп анықтаймыз. Ол ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық мәдениеттің, философияның негізін құрайды. Халықтың ойлау мәдениетінде сол ұлттың рухани ерекшелігі, тыныс-тіршілігі, сезімі, дүниетанымы, адамдардың өзара қатынасы, құндылықтарды түсіну мен қабылдау формасы өрнектеледі. Жеке бір халықтың ойлау мәдениетінің болуымен қатар, сол халықтың ойлау жүйесін өзінің дүниетанымының негізіне айналдырған, ұлттық ойлаудан нәр алған данышпандары да болады. Сондықтан халықтың дүниетанымын басқа бір халықтардың дүниетанымымен салыстырып, бір халықтың дүниетанымында қамтылмай қалған сұрақтарды, түсініктерді екінші халықтың дүниетанымынан тауып алып, біріншісіне қарағанда екіншісінің дүниетанымы философияға жақынырақ деп анықтауға болмайды, бұл жалған түсінік. Жер бетіндегі халықтар бір-бірінен дүниетанымдарымен ерекшеленеді. Қазақты қазақ қылатын оның өзінің ұлттық дүниетанымы, бұл – оның төл санасы. Егер оның дүниетанымына бөгде жұрттың дүниетанымын телісек, бұл сырттан келген бөгде сана болады. Төл сана ұлттық тілге байланысты болады. Тілі арқылы, сөзі арқылы ұлт өз болмысын, өмір тіршілігін, дүниеге көзқарасын бейнелейді. Неміс ойшылы М.Хайдеггер айтпақшы, «Тіл – болмыстың үйі». Халықтың дүниетанымы тіл арқылы көрініс табады, тіл арқылы халықтың санасының болмысы көрінеді. Отарлаушы елдердің не себепті отар елінің ұлттық ана тілін өшіруге күш салатыны белгілі болды. Олардың ұлттың тілін құртудың астарында отар елдің елдігін, бірлігін бұзу, ұлттық рухын құлдырату ниеті жатыр. Бойында намысы бар халық құлдыққа көнбейді, қарудың күшімен бағындырғанымен, келешекте бәрібір азаттығы үшін күреске шығады. Осыны болдырмау үшін отарлаушылар елдің төл санасына қатыстылардың барлығын бөгде сана арқылы тоз-тозын шығарып, бұзуға, халықтың тарихи-мәдени жадын ұмыттыруға тырысады. Отарлаушыларға тән бұл сипатты Ресей империясының түркі халықтарын отарлау саясатынан көруге болады. Бауырлас түркі халықтарының сана болмысына тиген отаршылықтың зардабын Ресей империясының қазақ халқын отарлауы мысалында талдау мақсатында қазақ ойшылдарының «төл сана» және «бөгде санаға» қатысты ой-толғамдарын, әсіресе, Мұстафа Шоқайдың «Отаршылдардың мәдени қаруы» мақаласын негізгі зерттеу нысанына алайық. М. Шоқайдың 1937 жылы жазылған «Отаршылдардың мәдени қаруы» мақаласында түркі халықтарының басына орнап жатқан мәдени және ұлттық бодандықтың белгісі ретінде орыс халқының әйгілі ақыны А.С. Пушкиннің Кеңес үкіметінің насихат құралына айналғандығы айтылады. Ол мақаласында: «Көптен бері кеңес баспасөз беттерінен түспей келе жатқан бір есім бар. Ол – Пушкин есімі, «Пушкиннің өмірбаяны», «Пушкин дәуірі», «Пушкин және декабристер», «Пушкин және бостандық», «Пушкиннің туған жері», «өлген жері», Пушкин... Пушкин... Міне, осылайша Пушкиннің атына байланысты жазылған материалдар бүкіл орыс баспасөзі беттерін ғана емес, орыс емес халықтар беттерін, сол қатарда біздің Түркістан басылымдары беттерін де жауып жатыр», [1] – дей келе, Пушкиннің Кеңес Үкіметіне және оның жүргізіп отырған саясатына, большевизмге еш қатысы болмағанымен, оның Кеңес Одағындағы барлық халықтардың ақыны деп мәлімденуін «Кеңес патриотизмі желеуі астында орыс патриотизмін, орыс ұлтшылдығын дәріптеу бағыты үстемдік алды. Сонымен, кеңестік патриотизмге қызмет ету үшін жегілген бас тұлғалардың бірі – орыс ұлтшылдарының серкесі – Пушкин болып отыр» [1], – деп түсіндіреді. Пушкиннің өліміне 100 жыл толуына орай орыс емес барлық халықтардың тілдеріне Пушкин шығармаларын аудару міндеттелген кезде кейбір ақындардың ұраншылдыққа салынып, әсіре сілтеулерін М. Шоқай әлгі мақаласында:

«Біздің ақын «тіліміз тек Пушкин шығармалары арқасында байып, ажарлана түсті» деп көкіді. «Мәдени бодандықтың» бұдан өткен сорақы түрі, сірә, бола қоймас! Пушкин шынында талантты, бостандық сүйгіш ақын. Алайда, ол – орыс ақыны. Осы күнге дейін еуропалықтарға жат саналып келген ол біздің түркістандықтар үшін де жат еді және бұдан кейін де солай болып қала береді», [1] – деп, отаршылдардың Пушкиннің атын жамылып, түркі халықтарының танымына бөгде танымды сіңіру әрекеттерін әшкерелейді. Бұл жерде бір ескерерлігі М. Шоқай Пушкиннің жеке басына қатысты ешқандай сын айтып отырған жоқ, Пушкиннің тамаша поэзиясын большевиктер біздің халыққа қарсы жұмсайтын мәдени қаруға айналдырып отырғанын сынайды. М. Шоқай мақаласының соңында: «Орыс халқы Пушкинімен мақтануға хақылы. Пушкин де оған тұратын тұлға. Алайда, Пушкин мұралары біздің халқымыздың танымтүсінігіне, рухани болмысына ешбір жанаспайды. Сол себепті оның шығармаларын күштеп аудартып, оның есімін балиғатқа толмаған жас ұрпақтарымыздың санасына зорлап сіңіруге бағытталған большевиктік іс-әрекеттер біздің халқымыздың басына орнаған мәдени және ұлттық бодандықтың ең жарқын белгілерінен басқа ештеңе де емес», [1] – деп қорытындылайды. Шынында, бөгде мәдениеттің үлгілерін талғамсыз аударып, оны жас ұрпақтың санасына сіңіру ісінің салдары төл дүниетанымға ауыр тиетіні бар. Бұл ауырлықты сезбесе аудармашылыққа талғампаздықпен және ой тереңдігімен қарайтын хакім Абай бөгде мәдениет туындыларын оңды-солды аударма берер ме еді? Абайдың осы талғамын байқаған академик Ғарифолла Есім көңілге тұщымды ой айтады. Ол өзінің «Қазақ философиясының тарихы» аталатын еңбегінде: «Абай орыс ақыны Александр Пушкиннің өлеңмен жазылған «Евгений Онегин» деген романын толық аудармаған, одан үзінділер тәржімалаған. Неге Абай романды қазақ тіліне толық аудармаған, әрине, оның себебін деп басу айту қиын, бірақ та ойлаймын, егер «Евгений Онегин» толық аударса, оны қазақ оқырмандары қабылдас еді, сірә, Абай соны түсінген. Қазақ оқырмандары махаббат, ғашықтық тақырыбына «Ләйлі Мәжнүннен» бастап классикалық туындылармен сусындап келе жатқан қауым, сондықтан олар Онегиннің Татьянаға шала-жансар сезімін қалайша қабылдамақ», [2, 129-130бб.] – деп, шығыс халықтарының танымындағы махаббат ұғымы мен бөгде жұрттың танымындағы махаббат ұғымының арасындағы өзгешелікті атап өтеді. Боданындағыларды «мәдени құлға» айналдыруды көкसेген отаршылдар дүниетанымдағы осындай өзгешеліктерді ескермей, төл санаға жат түсініктерді тықпалау арқылы дұрыс емес таным-түсініктерді әдейі қалыптастырады. Отаршылық кезеңінде дұрыс емес таным-түсініктерді қалыптастыру үшін қазақ халқының тарихы, философиясы, руханияты еуроцентристік және ориенталистік сүзгіден өтіп отырды. Отаршылық дәуірдегі қоғамдық сананы зерттеуші қазақ философтарының бірі М.С. Бұрабаев ХХ ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстанның барлық қоғамдық ғылымдар саласын еуроцентризмнің ықпалында болғандығын зерттеу еңбектерінде көрсеткен. Ол: «Наша республика вопреки воле народа, в составе СССР оказался в системе мифического российского евроцентризма. В ходе колониальных захватов и становления современного Запада сложилась система идеологических мифов, названная евроцентризмом», [3, 91 б.] – деп, еуроцентризмнің пайда болуын Еуропаның кейбір елдерінің өздерінен әлсіз елдерді отарлау саясатына байланысты түсіндіреді. Еуроцентризм еуропалық халықтардан басқасының төл танымын ескермейтін, басқа халықтардың руханияты, ғылымдағы жетістіктерін елемейтін әмбебап сана қалыптастыруға ұмтылады. Бұл ұстаным бойынша Еуропа өркениетінің жүріп өткен жолынан басқа дұрыс жол жоқ. Барлық этностардың түсінігі, дүниетанымы, санасы еуроцентризмнің өлшемдерімен, түсініктерімен өлшенуі керек. Еуроцентризмнің кемшілігі де осында. Әр этностың өзіндік санасы, өзіндік болмысы, өзіндік танымы, өзіндік тыныс-тіршілігі бар. Сондықтан әр этностың осы ерекшеліктерін әмбебап сана жасап берген «өлшемнің» қалыбына салып өлшеуге болғанымен, этностың төл «өлшемдері» әмбебап «өлшемдердің» арнасынан түптің-түбінде асып шығатыны да бар. Еуроцентризмнің әмбебап сана өлшемдерін бұзып жарып шыққан тарихтағы мысалдар жетерлік. Ресейдің қоластына қосылмай тұрғандағы Қазақ халқының тарихы бұрмаланды, мемлекеттігінің болғандығына күмәнмен қаралды. Ресейді отарлаушы ел емес, керісінше өз еліндегі қанаушылардан құтқарушы, қазақтың көкірек көзін ашушы, қазаққа теңдік алып беруші ретінде көрсетілді. Марксизм-ленинизм ілімдеріне сай келетіндері асыра дәріптеліп, оған мазмұны келмейтіндер терістеліп отырылды. Ғылымға еуроцентристік өлшеммен қаралды. Қазақ тарихына оң көзбен қараған ғалымдар қудаланды. Кеңестік кезеңде елімізде болған төңкерістер, бірінші және екінші дүниежүзілік соғыстар тұсындағы қазақ халқы көрген қиындықтар, "бай-кулактармен" күрес, ұжымдастыру саясаты, бірнеше мәрте әдейі жасалған ашаршылықтар, қазақ зиялыларын репрессиялау, коммунизм құрудағы асыра сілтеулер салдарынан қазақ халқының ұлттық рухы құлдырады. Құлдыраған сол рухты қазіргі кезде қайта жаңғыртып жатқан жайымыз бар. Ұлттық рухтың, ортақ түркілік рухтың жаңғыруына екі жағдай әсер етіп жатыр деп айта аламыз. Біріншісі,

атабабаларымыздың ешбір өзге елге бағынбайтын, азат ұлттық мемлекет құру туралы қиялын, арманын, мақсатын шындыққа айналдырып, еліміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі болса, екіншісі – қарға тамырлы қазақтың қалыптасуынан бастап, осы кезге дейінгі тарихын қайта зерделеу, мәдениетін, әдебиетін, данышпан ғұламаларын қайта тану. Тарихымыз бен данышпандарымызды, тарихи тұлғаларымызды қайта тануды қолға алып жатсақ та, еңсерілмей отырған мәселелер жоқ емес. Оларды жете ұғынып, дұрыс тани алмауымыздың себебі отаршылдардың мәдени қаруы – бөгде санамен таным-түсінігі қалыптасқан, әлі де еуроцентризмнің ықпалында қалып отырған ғылыми жүйеміз, құлдық санамыз. Тіпті, ұлттық философияның өзі батыстық үлгідегі парадигмалардан, қағидалардан, категориялардан, заңдардан бас тарта алмай келеді. Ресей отаршылығымен келген құлдық сана мен еуроцентристік өлшемдерден арылу қазақ елінің тәуелсіздігінің іргетасын бекіте түсуде және қоғамдық сананы рухани жаңғыртуда, барша түркі халықтарымен ортақ өткен тарих пен мәдениеттің отаршылық заманынан, тарих сүргінінен қазіргі кезге көмескіленіп жеткен құндылықтарын жас тәуелсіз мемлекет ретінде қайта бағалауда, тарихи тұлғаларымыз туралы, олардың дүниетанымдық мәселелері туралы объективті көзқарас қалыптастыруда аса қажет екенін барлығымыз мойындауымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М. Шоқай. Отаршылдардың мәдени қаруы [Электрондық ресурс]. – 17 Маусым, 2015. aqiqat.kazgazeta.kz. Қолжетімділік тәртібі: <https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/6018>
2. Ғарифолла Есім. Қазақ философиясының тарихы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2006. – 216 б.
3. М.С. Бурабаев. Ағын Касымжанов – основоположник возрождения фарабиеведения на исторической родине Абу Наср Аль-Фараби в Казахстане. Партия разрушает историческую и культурную память туранцев. – Алматы: Самара-Принт, 2009. – 291 с.

УДК 130.2

УНИВЕРСАЛЬНАЯ ПРИРОДА МИФА

Алдабергенов Бек Нұрланұлы

Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А.Букетова,
магистрант, Караганда, Казахстан
(научный руководитель, PhD, ассистент профессора кафедры философии и теории культуры
Жусупова Б.Ж.)

В истории человечества миф занимает особое место, выступая не только культурным наследием, но и своеобразной формой мышления, через которую люди осмысливали мир. В отличие от рационально-логического подхода, мифологическое сознание строится на образах, символах и метафорах, позволяя соединять природное, социальное и сакральное в единую целостность. Актуальность исследования мифа как способа мышления определяется тем, что мифологические структуры не исчезли с развитием науки и философии. Напротив, они продолжают проявляться в современной культуре, политике и повседневной жизни. Цель данной статьи – рассмотреть миф не как архаический пережиток, а как универсальную форму человеческого мышления.

Мифологическое мышление формируется как способ упорядочивания опыта, в котором знание, ритуал и повествование связаны в единую систему. Для носителя мифа любое событие одновременно имеет практическое, символическое и сакральное измерение; миф выполняет роль «священной истории», через которую общество объясняет происхождение мира, порядок вещей и места человека в этом порядке [1, с. 25–28].

Одной из ключевых характеристик такого мышления является его синкретизм: границы между наукой, религией, моралью и искусством в мифе размыты, и именно в этой слитности проявляется стремление к целостному восприятию реальности. Миф не разлагает мир на аналитические категории, а представляет его как одушевленную совокупность отношений и значений - это объясняет широкое распространение космогонических, героических и культиваторных сюжетов в ранних традициях [1, с. 31–35].

Символ играет роль познавательного инструмента мифа: через образ достигается концентрация множества смыслов. В терминах теории символических форм символ не просто